

UOT 31

MƏDƏNİYYƏT SİSTEMİNİN SOSIAL-İQTİSADI PROSESLƏRİN
İDARƏ OLUNMASINDA APARICI ROLU

Əhməd QƏŞƏMOĞLU†

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 7 may 2019; çapa qəbul edilmişdir: 3 iyun 2019; online-
da çap edilmişdir: 25 sentyabr 2019

Received: 7 May 2019; accepted: 3 June 2019; published online: 25 September

Açar sözlər: mədəniyyət, idarəetmə, sosial-iqtisadi proseslər, sistemli yanaşma, ahəngyol

1. Giriş

Marksizm, materializm fəlsəfəsinin, eyni zamanda pragmatik yanaşmanın təsiri altında belə bir fikir formalaşmışdır ki, hər bir cəmiyyətin inkişafında, tərəqqisində həlledici rolunu iqtisadi amillər, iqtisadi sistem oynayır. Həqiqətən də cəmiyyətin həyatında iqtisadi amillər olduqca mühüm rol oynayır. Belə bir vəziyyət özünü sadə, primitiv, inkişaf etməmiş cəmiyyətlərdə daha çox göstərir. Amma qlobollaşma sürətləndikcə, cəmiyyət günü-gündən mürəkkəbləşdikcə tamamilə başqa bir vəziyyət yaranır. Aydınlaşmağa başlayır ki, mədəni səviyyəsi aşağı olan cəmiyyətlərdə, mövcud olan böyük iqtisadi sərvətlərdən lazımi şəkildə istifadə etmək bacarığı çatışmır. Bunun da nəticəsində böyük iqtisadi sərvət lazım olan istiqamətlərdə istifadə edilmir. Əksinə, bəzən elə istiqamətlərdə sərf edilir ki, bu həm cəmiyyətin inkişafında, həm də elə həmin iqtisadi sistemin inkişafında mənfi rol oynayır.

2. Mədəniyyət sisteminin potensialı

İnsan cəmiyyətində öz insanlıq, mədəniyyət, mənəviyyət səviyyəsi ilə əhəmiyyətliyə. İqtisadi amillər bir vasitə kimi olduqca zəruridir və mədəniyyətin inkişafına xidmət etdikdə cəmiyyətdə daha ahəngdar bir vəziyyət yaranır və tərəqqi prosesi sürətlənir. Yüksək mənəviyyətə kömək edən iqtisadi amillər daha arzu olunandır. Mənəviyyəti, mədəniyyəti aşındıran iqtisadi amillər hər zaman fərqləndirilməlidir. İqtisadiyyat və mədəniyyət amillərinin sərhədlərinin müəyyənləşməsində həssas olmaq lazımdır. Mədəniyyəti, mənəviyyəti yüksək olan ölkə ən çətin situasiyalardan çıxma bilmək, öz siyasətini, iqtisadiyyatını, ekologiyasını, demografiyasını qura bilmək potensialına malikdir. Misal olaraq Yapon, Çin, Cənubi Koreya, Sinqapur, Malaziya və s. kimi ölkələri göstərmək olar. *Bu gün dünyada həmin ölkələrin iqtisadiyyatlarının möcüzələri yoxdur, onların mədəniyyətlərinin möcüzələri vardır.* Müstəqil ölkənin ən böyük nailiyyəti mövcud resurslarından istifadə etməklə öz mədəniyyətini, mənəviyyətini qorumaq, inkişaf etdirməkdir.

Müasir sosiologiya tarixində görkəmli yer tutan, müasir sosiologiyanın formalaşmasında mühüm rol oynayan Frankfurt sosiologiya məktəbi də cəmiyyətdə mədəniyyətin roluna olduqca yüksək qiymət vermişdir. Bu məktəbin nümayəndələri həyatdakı proseslərin formalaşmasında mədəniyyətin rolunun, onun təsir mexanizminin aydınlaşmasına dair qiymətli tədqiqatlar aparmışlar. Bu məktəbin görkəmli nümayəndələri T.Adorno, V.Benyamin, E.Fromm, M.Horkhaymer və H.Markuzenin və digərlərinin əsərlərində epistemologiyaya, marksizmə, mədəniyyətin mühüm problemlərinə, irqi, milli məsələlərə və s. həsr olunmuş mühüm tədqiqatlar var. Amma aparılan bütün tədqiqatlarda əsas

† iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, AMEA Fəlsəfə İnstitutu
e-mail: ahmgmm@gmail.com

ana xətt olaraq mədəniyyətin cəmiyyətdə nə dərəcədə aparıcı rol oynadığı əsas diqqət mərkəzində olmuşdur. Onların marksizmlə bağlı bütün tədqiqatlarında da iqtisadi amillərə əlahiddə yer verilməsinə etiraz edilmişdir. Elmi araşdırılmalarında ekonomizmə, ortodoks marksizmə ciddi yer verilmiş, kapitalizm cəmiyyətinin əsas prinsipi olan instrumental rasionizm tənqid edilmiş, bu sahədə daha mükəmməl elmi nəzəriyyələrin yaranmasına cəhd edilmişdir. Hətta freydizmlə marksizmin birləşməsi istiqamətində tədqiqatlar aparmışlar (4; 6; 7; 8). Ümumilikdə bir revezionist, təftişçi neomarksist nəzəriyyələr kimi ortaya çıxan Frankfurt məktəbi nəzəriyyələri cəmiyyətdə müxtəlif proseslərə mühüm təsir edən aparıcı rolun iqtisadiyyatdan daha çox mədəniyyətə aid olduğunu əsaslandırmışlar (1, s. 349). Tanınmış Fransız tədqiqatçısı R. Debre də iqtisadi amillərin inkişafa belə həlledici təsir etməsi fikrini bir mif, xülya hesab edir. Bununla bağlı onlarla tanınmış, ciddi mütəxəssislərin fikirlərini də misal gətirmək olar.

3. Mədəniyyət sistemi və sosial-iqtisadi proseslər

Mədəniyyət barədə, xüsusi ilə onun sosial-iqtisadi proseslərin idarə olunmasına təsiri barədə danışdıqda həm ümumi mədəni səviyyəyə - mədəniyyətin funksional tərəfinə diqqət vermək, həm də mədəniyyətin strukturuna diqqət yetirmək lazımdır. Çünki, mədəniyyət sistemi əxlaq, təhsil, dil, din, incəsənət (onun bütün şaxələri), elm, fəlsəfə, ideologiya, siyasət, folklor, əsəti və s. komponentlərin qarşılıqlı əlaqələrinin yekunu kimi özünü göstərir. Sosial-iqtisadi idarə etmədə bəzən adi musiqi alətinin belə mühüm roluna ola bilər. Yaxud insanlarla hansı dildə danışmanın, hansı dini sistemin tövsiyələrindən istifadə etmənin və s. mədəniyyətin bütün komponentlərinin ayrılıqda müəyyən xüsusiyyətlərlə istifadə olunmasının çox effektiv təsiri ola bilər. Sosial-iqtisadi proseslərin idarə olunmasında hökmən bu imkanlardan hərtərəfli istifadə olunması vacibdir.

Mədəniyyəti inkişaf etmiş cəmiyyətlərdə sosial-iqtisadi prosesləri idarə etmək imkanları daha çox olur. Ən mühüm olanlardan biri odur ki, mədəniyyəti inkişaf etmiş cəmiyyətlərdə, idarə etmə düzgün qurulduqda, sosial-iqtisadi proseslərin idarə olunmasında, əsasən, yaxud bütövlükdə bu cəmiyyətin üzvlərinin intellektual, mənəvi potensialından daha çox faydalanmaq olar. İdarə etmə zamanı cəmiyyətin potensialını daha tez hərəkətə gətirmək, onların idarə etmədə, qərarların qəbul edilməsində pozitiv cəhətdən istifadə etməsinə nail olmaq olar ki, bu da mövcud problemlərin daha tez ortadan götürülməsinə kömək edir. Mədəni səviyyə aşağı olan cəmiyyətlərdə isə bu idarəetməni daha çox kənar qüvvələr həyata keçirməli olur. Yaxud da heç mühüm olan sosial-iqtisadi prosesin idarə olunması ilə heç kim məşğul olmur.

4. Mədəniyyət kateqoriyası haqda

Bəs mədəniyyət dedikdə nə başa düşülür? İlk baxışdan sual olduqca sadə görünə bilər. Sanki hər birimizin bildiyi bir şey barədə soruşulur. Doğrudur, hər kəsdə mədəniyyətin mahiyyəti barədə müəyyən təsəvvürlər vardır. Amma diqqətlə fikir verildikdə müxtəlif ölkələr, ziyalılar, alimlər, siyasətçilər, şəxslər arasında bu suala verilən cavabların müxtəlif olduğunu görmək çətin deyildir. Hər kəs mədəniyyətin nə olduğunu bilir və eyni zamanda bilmir. Bu gün elmi ədəbiyyatda, ictimai şüurda mədəniyyətin mahiyyəti barədə aydın təsəvvür yoxdur. Verilən təriflər müxtəlif səviyyələrdə səthi xarakter daşıyır. Mədəniyyətə verilən bütün təriflərdə, əsasən, etimoloji olaraq insanın, sosial qrupun, sosial sistemin həyat üçün nə qədər hazırlanması, formalaşması səviyyəsi nəzərdə tutulur. Amma bu həyatın hansı həyat olduğuna, onun meyarlarının mahiyyətinə elə bir diqqət yetirilmir. Bir az diqqətlə fikir verdikdə, insanların əksəriyyətinin mədəniyyət barədə danışdıqda, özlərinə də çox aydın olmayan bir şey barədə danışdıqlarının şahidi olarıq.

70 ilə qədər bir dövrdə bizim mədəniyyət sistemimizə marksizm-leninizm yönündən, əsasən, kommunist ideologiyasına köməkçi bir vasitə kimi baxılmışdır. Marksın

əsərlərində “mədəniyyət” sözündən dəfələrlə istifadə edilməsinə baxmayaraq, bu terminə konkret münasibət bildirilməyib. Hər dəfə müəyyən kontekstdə istifadə olunmuşdur (11,12). Marks bu anlayışdan insani münasibətləri, onların fəaliyyətlərini və s. xarakterizə edən termin kimi əsasən öz iqtisadi nəzəriyyəsini əsaslandırmaq üçün istifadə etmişdir. Müxtəlif elmi ədəbiyyatlarda da “mədəniyyət” kateqoriyasına verilən izahlarda birtərəfli, bəzən isə dolaşlıq yanaşmaların şahidi oluruq. Məsələn, Azərbaycan filosoflarının hazırladığı “Fəlsəfə\ensklopedik lüğət” də mədəniyyətə belə bir tərif verilmişdir: “varlığın və şüurun bütün sahələrində bəşəriyyətin predmetləşdirmə (sərvətlər, normalar, işarə sistemləri yaradılması və s.) və predmetsizləşdirmə (mədəni irsin mənimsənilməsi) proseslərin dialektik vəhdətindən ibarət, gərəkliliyin yenidən dəyişdirilməsinə, bəşər tarixi zənginliyinin şəxsiyyətin daxili zənginliyinə çevrilməsinə, insanın mahiyyət qüvvələrinin hər vasitə ilə aşkara çıxarılmasına və inkişaf etdirilməsinə yönəldilmiş sosial- mütərəqqi yaradıcı fəaliyyəti” (2, s. 276). Göründüyü kimi tərif tərəcəm xarakteri daşıyır və çox dolaşlıqdır. Tanınmış kulturoloqumuz Fuad Məmmədovun olduqca maraqlı “İdarəetmə mədəniyyəti” kitabında da mədəniyyət anlayışına müxtəlif tərifləri təqdim etmişdir (3, s. 240). Bu kitabda mədəniyyətə aşağıdakı kimi tərif də verilmişdir: “mədəniyyət-ikinci sinif təbiətdir, insanın ağılı, hissi və fiziki əməyi ilə yaradılan bütün pozitivlərdir. Bununla yanaşı, o tarixi, yaradıcı prosesdir, xaos və cahillikdən-biliyə, nizama, inkişafa və rifaha doğru yoldur. Mədəniyyətin inkişafının əsasını təşkil edən əsas motiv – insanın həyatının qorunub saxlanması və yaxşılaşdırılması haqqında qayğıdır”. Müxtəlif dillərdəki mənalarının yekunu olaraq - hər hansı bir şeyi cilalamaq, istifadə üçün yaralı hala salmaq, təkmilləşdirmək, tərbiyə etmək, yüksəltmək kimi mənalar verən mədəniyyət kateqoriyasına indi dünya miqyasında olduqca tanınmış alimlərin verdiyi bir neçə tərfi də nəzərdən keçirək. Teylor mədəniyyətə primitivlikdən təkmilləşməyə doğru baş verən təkamül kimi baxır. A.Krayber və K.Klakxonun fikrincə, mədəniyyət insanın davranışını müəyyənləşdirən daxili quruluşa və xarici təzahür formalarına malik olan normalardan ibarətdir və mədəniyyətin nüvəsi xalqın ənənələridir. Redkliff, Braunun fikrincə, mədəniyyət – dil, inam, estetik münasibət, bilik, peşəkarlıq, adətlərdən ibarət küllidir. Malinovskiyə görə mədəniyyət – ümumi və qəbul olunmuş düşüncə tərzidir. Smelserə görə, mədəniyyət – dil, hadisələrə münasibət, əhalinin üstünlük verdiyi dəyərlər və cəmiyyətdə mövcud olan davranış qaydaları ilə xarakterizə olunmalıdır.

Dərindən araşdırdıca mövcud təriflərin hamısında müəyyən bir birtərəfliliyin olduğunu, məsələyə tam təfərrüatı ilə yanaşı bilməmənin şahidi oluruq. Mədəniyyətə verilən təriflərin belə yarımçıq olmasının səbəbidir ki, bu gün mədəniyyət sistemlərinin önəminə lazımı qiymətlər verilmir. Məhz bunun hesabınadır ki, qloballaşma prosesinə subyektiv müdaxilə edənlər ona bu qədər məsuliyyətsiz yanaşırlar. Bu təriflər ayrı-ayrılıqda yəqin ki, müəyyən məna daşıyır və tədqiqat üçün maraqlıdır. Amma sosial-iqtisadi proseslərin idarə olunması zamanı mədəniyyət amilini hiss etməmimiz, ondan istifadə edə bilməmiş üçün mədəniyyətdə daha konkret, daha aydın bir tərif verməyə ehtiyac duyulur.

Bir az əvvəl qeyd etdiyimiz kimi, iqtisadi amillər həyatın müəyyən səviyyəsi üçün olduqca zəruri amillər olsa da cəmiyyətin formalaşması, fəaliyyəti üçün ən mühüm olan mədəniyyət amilləridir. Təbii ki, iqtisadi amillər hava, su kimi insanın, cəmiyyətin mövcudluğu üçün zəruri amillərdir. Amma, elə havanın suyun cəmiyyətin tərəqqisi üçün hələdici göstərici olmadığı kimi, iqtisadiyyat da sosial sistemin can atdığı əsas hədəf deyil, zəruri, köməkçi vasitədir.

Hansı mədəniyyət sistemi daha üstün, daha çox arzu olunandır? Məsələn, Avropa mədəniyyəti Azərbaycan mədəniyyətindən üstündürmü? Təəssüf ki, bu suala bu günə qədər müxtəlif mütəxəssislər tərəfindən, eyni zamanda bizim KİV lərdə, müxtəlif tanınmış adamların çıxışlarında, məqalələrində ancaq populist cavablar verilir. Bu suala daha düzgün cavab vermək üçün elmi araşdırmalara ehtiyac vardır.

Elmi, fəlsəfi baxımdan bu mədəniyyət sistemlərini müqayisə elmək üçün məsələyə həm funksional olaraq, həm də struktur yanaşmaq lazımdır. Qeyd etmək lazımdır ki, əksər hallarda əksər mütəxəssislər mədəniyyət sistemini birtərəfli, struktur yanaşma baxımından araşdırırlar. Yəni mədəniyyət sisteminin strukturunu təşkil edən komponentlərə, amillərə, elementlərə diqqət yetirməklə müqayisə aparılır. Misal üçün, qərbin məişəti, texniki rahatlığı, həyat tərzinin müəyyən cəhətləri, davranışlarındakı müəyyən xüsusiyyətlər diqqət mərkəzinə çəkilir. Bu cəhətlər adətən daha cəlbedici görünür. Bir qayda olaraq funksional yanaşma, yəni mədəniyyətin cəmiyyətdə konkret olaraq hansı missiya daşdığı, onun funksiyası, bu funksiyanı müəyyənləşdirmək üçün meyarlar barəsində, demək olar ki, danışılır. Bəla burasındadır ki, dünyanın qabaqcıl sayılan elmi mərkəzlər də bir çox hallarda bu şəkildə fəaliyyət göstərirlər. Misal üçün, Amerikanın, Avropanın bir çox qabaqcıl elmi Mərkəzləri Şərqi, Afrikanın, lap elə Xəzər regionunun mədəniyyəti barədə danışanda bir çox hallarda əsas diqqəti dini amillərə yönəldirlər.

5. Ahəngyol elmi və mədəniyyət

Fikrimizcə, ahəngyol elmi* (1; 9; 10) mədəniyyət kateqoriyasının daha məzmunlu və konstruktiv olaraq öyrənilməsinə, mədəniyyət sistemindən sosial-iqtisadi proseslərin idarə olunmasında konkret olaraq istifadə edilməsinə kömək edə bilər. Hər bir insanın, sosial sistemin, ölkənin mədəniyyəti, onun hər hansı bir fəaliyyət zamanı qarşısına qoyduğu məqsədin xarakterindən başlayır. Qarşıya qoyulan məqsəd bəşəri dəyərlərə zidd deyilsə, ədalətli, humanistdirsə, tərəqqiyə xidmət edirsə və bu məqsədə çatmaq uğrunda göstərilən fəaliyyət ətrafda, sosial mühitdə ahəng, insanlar arasında qarşılıqlı anlaşma yaradırsa o zaman mədəniyyətin müəyyən səviyyəsindən söhbət gedə bilər. Bir insan hər hansı bir kollektivdə o kollektiv üçün də faydalı bir məqsədə nail olmaq üçün ahəng yarada bilirsə, həmin adam o kollektivdə mədənidir. O bu mədəniyyəti hansı miqyasda yarada bilirsə, elə o miqyasda da mədənidir. Əgər mədəniyyəti ilə öz ölkəsində ad qazanmış bir fransız cəngəlliyə düşürsə və oradakı tayfa arasında ahəng yarada bilmirsə, həmin fransız həmin cəngəllikdə mədəni deyildir.

Məhz bu baxımdan yanaşdıqda insanların, sosial sistemlərin mədəniyyətlərinin müqayisəsindən danışmaq olar. Təhsil, elm, mütaliə, geyim, məişət əşyaları, mənzil şəraiti, nizam-intizam, səliqə, davranış etiketləri və s. bu kimi amillər mədəniyyətin əsas, həlledici göstəriciləri yox, mədəni olmaq üçün vasitələr, imkanlardır. Ən əsası bu imkanlardan nə cür istifadə etməkdir. Avropalılarda, Qərbdə bu imkanlar baxımından xeyli üstünlük vardır. Amma Qərbdə eyni zamanda bu imkanlardan istifadə sahəsində ciddi problemlər də vardır. Bu gün Qərb cəmiyyətini xarakterizə edən filmlərə baxdıqda belə mövcud, geniş maddi imkanlar içində hansı mənəvi problemlərin yaşam tərzinə çevrildiyinin şahidi oluruq. Ortada olan vəziyyəti dərinlən təhlil etdikdə, bu qənaətə gəlmək olar ki, Avropa məişətdə, texnikada əksər ölkələrdən çox qabaqdadır, çox mədənidir. Qanunvericilik, idarə etmə sahəsində özlərinə məxsus bir sıra nailiyyətlərə malikdirlər. Çünki onların bu sahədə əldə etdikləri, istifadə etdikləri vasitələr ətrafda daha çox ahəng yaradır. Amma mənəviyyət məsələlərində, tarixi inkişaf boyu bir sıra amilləri nəzərdən qaçırmışlar. İndiki zamanda öz həyat təzlərini başqalarına da olduğu kimi, təlqin etməklə, instrumental rəsonal, pragmatik maraqlarını həyata keçirmək üçün bir sıra hallarda cəmiyyətin təbii inkişaf qanunlarını pozurlar, bununla yer üzündə gərginliyin artmasına səbəb olurlar. Deməli, rəsonal düşüncə, pragmatik dəyərlər baxımından müəyyən komponentlər üzrə avropalılar mədənidir. Amma bunu, təəssüf ki, yenə də onların rəsonal düşüncəsinin,

* Ahəngyol elmi müəllif tərəfindən təklif edilmişdir. 2011-ci ildə dahi L.Zadə tərəfindən dəstəklənmiş və bu elm haqda məlumat Koliforniya Universitetinin BISC – qapalı elektron jurnalında verilmişdir. Dünyanın 15 ölkəsində təqdimatı keçirilən bu elm sahəsinin AMEA, Rəyasət Heyətində də uğurla təqdimatı keçirilmişdir. Bir neçə yüksək indeksli dərgilərdə ahəngyol elmi barədə ətraflı məlumat verilmişdir. İndi beynəlxalq aləmdə uğurla yayılmaqdadır.

pragmatik maraqlarının nəticəsi olaraq ortaya çıxan, mənəvi aşınmaya səbəb olan, müharibələr alovlandıran davranışları barədə demək olmaz. Beləliklə, fikrimizcə, mədəniyyətə daha konkret, konstruktiv olaraq belə tərif vermək olar: *Mədəniyyət – bəşəri dəyərlərə uyğun olaraq seçilən məqsədə doğru, öz mühitində ahəng yaratmaqla təzahür edən fəaliyyət tərzidir.*

Təqdim olunan məqalədə mədəniyyət kateqoriyasına sosial idarəetmə tələbləri baxımından diqqət yetirilmişdir. Fikrimizcə, mədəniyyət – yer üzünə gəlmiş hər bir fərdin mənəviyyətli insanlıq keyfiyyətlərinə nə dərəcədə yiyələnməsini, şəxsiyyət olaraq hansı şəkildə formalaşmasını xarakterizə edir. Bu sözləri, ümumi halda cəmiyyət, istənilən sosial sistem haqda da demək olar. Ona görə də, “mədəniyyət” kateqoriyasını daha ətraflı izah etmək üçün ən əvvəl insanın, şəxsiyyətin mahiyyəti barədə dərinlən düşünməyə ehtiyac vardır. Ahəngyol elminin prinsiplərinə görə insan “kosmo-bio-psixososio” varlıqdır və hər bir insanın keyfiyyəti aşağıdakı 3 amillə xarakterizə olunur: 1) fiziki sağlamlıq; 2) mənəvi zənginlik və 3) əməyə yaradıcı münasibət tələbatının dərəcəsi. Bu üç amilin hər biri həmin “kosmo-bio-psixososio” təsir altında formalaşır, inkişaf edir.

Bu üç amil qarşılıqlı olaraq birlikdə hər hansı bir insanın insan olaraq keyfiyyətini xarakterizə edir. Onlardan hər biri müxtəlif şəkildə inkişaf edə bilər. Məsələn, yalnız fiziki sağlamlıq yüksək səviyyədə olub, mənəvi zənginlik və əməyə yaradıcı münasibət tələbatı aşağı olduqda, belə insan xeyli kobud olur. Yaxud, insan ancaq mənəvi cəhətdən inkişaf etməklə, o biri amillər üzrə zəif ola bilər. Belə olduqda isə, insan təmiz qəlblə,

vicdanlı, eyni zamanda, xəstəhal, yazıq bir adam kimi də görünə bilər. Tarixdə, belə adamlar arasında xeyli maraqlı insanlar, hətta müqəddəs sayılanlar belə olmuşdur. Onların intellektcə inkişaf edənləri dahi də ola bilər. Əməyə yaradıcı münasibət tələbatı ilə seçilən, o biri amillərinə zəif olduğu adamsa vasvası, çalışqan bir insan tipi kimi fərqlənə bilər. Təbii ki, həyatda nadir adamları istisna etməklə insanlarda bu üç amilin hər biri müəyyən dərəcədə inkişaf etmişdir və hər bir insanı bu 3 amilin potensialına görə müəyyən keyfiyyət göstəricisi ilə xarakterizə etmək mümkündür. Sosial-iqtisadi proseslər idarə olunduğu zaman idarəetmənin obyektinə və eləcə də subyektinə olan insanlarda bu amillərin hansı nisbətdə olması mühüm rol oynayır. Doğrudur, idarəetmə zamanı tədqiqatçı, idarəedicini bu göstəricilərin nisbətini xarakterizə edən orta statistik göstəricilər daha çox maraqlandıra bilər. Amma, konkret situasiyadan asılı olaraq, bəzən bir fərddə (xüsusi ilə rəhbər şəxsə) bu göstəricilərin nisbəti olduqca mühüm, bəzən həlledici rol oynaya bilər.

Mən illərdir ki, dünyanın bütün müdrik insanları, peyğəmbərləri, dini kitabları, böyük söz ustaları, folkloru, mənəviyyətli insanları deyir, yazır, təsdiq edir ki, hansı cəmiyyətdə ki, mənəvi dəyərlər daha öndədir, maddi dəyərlər əsasən mənəvi dəyərlərə yiyələnməyə xidmət edir, həmin cəmiyyətdə mədəniyyət inkişaf edir, mədəni insanlar çoxalır. Hər hansı bir cəmiyyətdə, maddiyyət mənəviyyətə xidmət edərsə, o cəmiyyətdə get-gedə mədəniyyət sistemi güclənir, bir ahəng yaranır. Əksinə, mənəviyyət başqa dəyərlərin təsiri altına daha çox düşdükcə, cəmiyyətdə gərginlik çoxalır, kriminallıq artır. Ona görə də sosial-iqtisadi proseslərin idarə olunması zamanı iqtisadi amillərə elə təsir etmək lazımdır ki, maddiyyət, başqa dəyərlər mənəviyyətə xidmət etsin, əksi baş verməsin.

Bunu fəlsəfi baxımdan da asan əsaslandırmaq olar. Sistem nəzəriyyəsi, sinergetika elmindən də məlumdur ki, cəmiyyət müəyyən iyerarxiq qüvvələrin təsiri altında təbii olaraq, özü-özünü nizamlayan sistemdir. Amerikanın çox məşhur alimləri R.Akoff və F.Emerinin də təsdiq etdiyi kimi (5), hər bir sosial sistemin təbii olaraq can atdığı müəyyən bir məqsəd vardır. *Ahəngyol əsaslandırır ki, həmin məqsəd ahəngin bərpasıdır.* Mənəvi dəyərlərə üstünlük verilən cəmiyyətdə hər kəsin mənəvi potensialı daha çox üzə çıxır və bu, cəmiyyətin özünü təşkil məqsədinə doğru tənzimlənmə imkanını artırır. Yəni bir “ahəng effekti” baş verir. Belə ki, cəmiyyətdə mənəviyyətin üstünlüyü ideyası aparıcı

olduqda, hər bir kəsin mənəvi potensialının üzə çıxması üçün imkanlar çoxalır. Bu imkanlar çoxaldıqca insanların hər birində öz təyinatına, mahiyyətinə görə fəaliyyət imkanı artır. Bu isə cəmiyyətin öz mahiyyətinə görə tənzimlənmək imkanını çoxaldır. Beləliklə, cəmiyyətdə ahəng əhval ruhiyyəsi artır. Bu isə hər bir insana daha mədəni olmağa - ətrafında ahəng yaratmağa kömək edir.

Mədəniyyət sahəsi eyni zamanda bir strateji sahədir. Bombalarla, uzun illərin müharibələri ilə yığıla bilməyən bir dövləti, mədəniyyət sisteminə müdaxilə etməklə, həmin cəmiyyətdə baş verən sosial-iqtisadi proseslərdə bir gərginlik yaratmaqla, darmadağın etmək olar. Təkcə ölkədə yox, istənilən yaşayış məntəqəsini, təşkilatı, kollektivi, ailəni də mədəniyyət amillərinə təsir etməklə müxtəlif istiqamətlərdə sürətlə dəyişmək olar.

Nəticə

Qloballaşmanı sürətlənməsi ilə hər bir cəmiyyət, sosial sistem günü-gündən müxtəlif dərəcələrdə mürəkkəbləşməkdədir. Bu mürəkkəbliyin dərəcəsi artdıqca, cəmiyyətdə baş verən sosial-iqtisadi proseslər də, mürəkkəbləşməkdə, şaxələnməkdə, biri-birinə daha çox təsir etməkdədir. Belə bir vəziyyətdə cəmiyyət olduqca həssaslaşır və mədəniyyət amilləri daha çox rol oynamağa başlayır. Mədəniyyət amilləri başqa tip amillərin – iqtisadi, ekoloji, siyasi, demoqrafik, siyasi və s. amillərin tənzimlənməsində daha çox rol oynamağa başlayır. Ona görə də cəmiyyətdə baş verən proseslərin, o cümlədən sosial-iqtisadi proseslərin idarə olunmasında mədəniyyət amillərindən daha çox istifadə etmək zərurəti artır. Amma təbii ki, bu amillərdən istifadə etmək üçün xüsusi metodologiyaya, elmi metodlara ehtiyac vardır. Müəllifin apardığı elmi araşdırmalarda bu sahədə mühüm nəticələr əldə edilmişdir. Bu nəticələrin bir neçəsi yüksək indeksli beynəlxalq elmi dərgilərdə də öz əksini tapmışdır.

QAYNAQLAR

1. Qəşəmoğlu Ə. Sosial-iqtisadi problemlərin idarə olunmasının fəlsəfi, sosioloji problemləri / Ahəngyol elminə giriş. Bakı: Teknur, 2008, 243 s.
2. Fəlsəfə/ensiklopedik lüğəti. Bakı: Azərbaycan ensiklopediyası” Nəşriyyat poliqrafiya birliyi, 1997, 520 s.
3. Məmmədov F. İdarəetmə mədəniyyəti. Bakı: Apostrof, 2013, 672 s.
4. Аберкромби Н., Хилл С., Тернер Б. Социологический словарь. Казань: Издательство Казанского университета, 1997, 420 с.
5. Акофф Р, Эмери Ф. О целеустремленных системах, М.: Советское радио, 1974, 270 с.
6. Бессонов Б.Н. Социальная философия Франкфуртской школы. (Критические очерки). М.: Мысль, 1975, 359 с.
7. Давыдов Ю.Н. Критика социально-философских воззрений Франкфурской школы. М.: Наука, 1977, 319 с.
8. Современная западная социология: словарь. М.: Политздат. 1990, 374 с;
9. Gashamoglu A. A Fuzzy Mathematic Model of Progress in Management of Social Systems through Ahangyol Methods 13th International Conference on Application of Fuzzy Systems and Soft Computing, ICAFS 2017, 22-23 August 2017, Budapesht, Hunqari.
10. Gashamoglu A. Fuzzy mathematics & science of ahangyol. 12th International Conference on Application of Fuzzy Systems and Soft Computing, ICAFS 2016, 29-30 August 2016, Vienna, Austria;
11. Проблема культуры в философии Маркса
http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Fil_Kult/08.php
12. Пути развития культуры в XXI веке: Концепция культуры Карла Маркса.
<http://subscribe.ru/archive/culture.people.putirazvitija/201009/19095513.html>;

Summary

Ahmad Gashamoglu

The Leading Role of Cultural Systems in Management of Socio-Economic Processes

As long as the very rapidly running globalization process continues in the world, every society and social system increasingly becomes complex day by day and various factors increasingly play more active role in the development of the processes occurring inside them. Economic, demographic, ecological, political and other factors have a more sensitive impact on emerging processes, including social-economic processes. Under the influence of many theories, this idea has been formed so far that economic factors play a more decisive role in the development of the society. The Author notes that this may even be the case for simple, less developed and developing societies. However, this idea is not true for developed and complex societies. Although economic factors are very important in the formation of the life, the cultural system plays a more influential role as a regulatory factor in complex social systems. As long as the cultural system is strong, economic and also demographic, geographical, political and other factors are used more efficiently in the society. Contrariwise, if the cultural system is weak, any existing potential gets decayed in time and turns into an undesirable form. Now, in Japan, China, South Korea, Singapore and similar countries, not an economic miracle, but in fact, cultural miracle is observed. And one of the leading ideas of the Frankfurt sociology school which played an important role in the formation of the modern sociology yet in the previous century was to offer the factor of culture as a decisive factor. And many other experts supported that idea.

According to the Author who is the founder of the Science of Ahangyol which is getting successfully spread in the scientific world at the global level, an individual or social system is more cultural if both the goal that s/he or it sets for himself/herself/itself in his/her/its activity and his/her/its activity towards this goal ultimately helps more to the formation of harmony in the society and in the world in general. Such a definition or approach helps to use the cultural factor more constructively in the regulation of social-economic processes.

Keywords: *culture, management, socio-economic processes, systematic approach, ahangyol*

Резюме

Ахмед Гашимоглу

Ведущая роль системы культуры в управлении социально-экономическими процессами

С ускорением процесса глобализации каждое общество и социальная система становятся все более сложными и различные факторы играют все более активную роль в происходящих в них процессах. И экономические, и демографические, и экологические, и политические и др. факторы все более воздействуют на происходящие процессы, в том числе и к социально-экономическим. До сих пор под влиянием многих теорий сформировалось такое мнение, что экономические факторы играют более решающую роль в развитии общества. По мнению автора такая ситуация может быть оправдана в простых, малоразвитых, развивающихся обществах, однако в развитых, сложных обществах это мнение не оправдывает себя. Хотя экономические факторы чрезвычайно важны и в формировании жизнедеятельности в сложных социальных системах, но система культуры играет более доминирующую роль как регулирующий фактор. В обществе с сильной культурной системой экономические, а также демографические, географические, политические и др. факторы используются более эффективно. И наоборот, любой потенциал, имеющийся в случае со слабой культурной системой разрушается через определенное время, становится нежелательным. На самом деле в Японии, Китае, Южной Корее, Сингапуре и др. странах в настоящее время наблюдается не экономическое чудо, а чудо культуры. Еще в прошлом веке одна из ведущих идей Франкфуртской школы социологии, сыгравшей важную роль в формировании современной социологии, заключалась в том, что фактор культуры является решающим в обществе. Эту идею поддержали и многие другие специалисты.

В науке *ахенгйол*, предложенный автором, и ныне успешно распространенной в междуна-

родном научном мире, понятие культуры определяется следующим образом: тот индивид, та социальная система являются более культурными, которые в своей деятельности ставят перед собой такую цель и добиваются ее таким способом, что это способствует созданию более гармоничной ситуации вокруг себя. Такое определение, такой подход помогают более конструктивному использованию фактора культуры в управлении социально-экономическими процессами.

***Ключевые слова:** культура, менеджмент, социально-экономические процессы, системный подход, ахенгйол*

Redaksiya heyətinin üzvü fə.l.ü.f.d., dos. Qaraməmmədli Yasin Alı oğlunun rəyi əsasında çapa məsləhət görülmüşdür.